

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васи* (Скопље), д-ра *Храстиче Маји* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

О ЗНАЧАЈУ ЗАПАДНОГ ШТОКАВСКОГ ГОВОРА ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

Иако су добро познате особине овог говора, сматрам да је потребно ставити на *јавну дискусију* извесне проблеме који су у вези са њим, а који нису добили још своје опште решење. Међутим то је од несумњивог значаја за нашу науку пошто тај говор заузима једно од централних места и у нашој дијалектологији, а према томе и у историји нашег језика.

1. Утврђено је, мислим, дефинитивно да западни говор у свом најсевернијем делу, тј. тамо где се он јавља са најархаичнијим цртама, претставља штокавски говор извесне врсте. Пре свега, у својој структури тај говор има *ć* и *d*, што га већ одређује као штокавски говор, а затим *šć* и *žd* место прасловенског **stj* и **zdj*, исто онако као и место *sk+i* или пал. вокал, *zg+i* или палатални вокал. Истина је да чакавски говор има такође *šć*, али као што је познато, он има према њему *šj*, према томе западни говор овде иде својим путем. У осталим штокавским говорима имамо *št* и *žd*, што претставља такође нешто друго него што имамо у западном говору; али *št* и *žd* могу се и морају се изводити из старијих *šć* и *zd*, тако да ту западни дијалекат чува старију особину из које се развило и чакавско *šć* : *šj* (наравно са чак. *ć=r'*) и шток. *št* и *žd*. Дакле, принципски и та прта не одваја западни говор од осталих штокавских говора, већ му само одређује старије место у њихову реду. Напослетку, у реду својих дугих акцената западни говор у овом свом делу има два дуга акцента $\frown$ и $\sim$ баш онако као што има и чакавски дијалекат (такође $\frown$ и $\sim$). У осталим штокавским говорима са старом акцентуацијом имамо у сва случаја само $\frown$ (исп. *mlāiti* : *mlāim* у зап. и чак., а *mlāiti* и *mlāim* у шток.). Мора се дакле претпоставити да је у осталом делу штокавских говора $\sim$ који је морао стајати на том слогу прешао у $\frown$. Наша наука је утврдила да је и у осталом делу шток. говора $\frown$ у *mlāim* био друкчији него у оним случајевима где је $\frown$ био стари јер се нови $\frown$ преносио у шток. као $\backslash$, а стари $\frown$ као $\backslash$ (исп. *nāmlāim* и *nā rūku* и сл.). Дакле, значи, и овде је западни говор био само архаичнији од осталих штокавских говора. Да се у другим осбинама своје акцентуације за-

падни дијалекат слагао са штокавским говорима, показују нам кратки слогови. Као што је познато, словенском науком је утврђено да смо у најстаријим епохама српскохрватског језика, исто као и у словеначком, и у доцније време његова развитка имали узлазне и силазне кратке акценте; ти су се акценти изједначили у чакавским дијалектима у кратки акценат узлазног типа (исп. *siàrac*, а кад се дуљи *stàrca*), а у свима штокавским говорима у низлазни тип (*stàrac* и када се дуљи *stàrca*). У западном говору имамо као и у свима осталим говорима штокавског типа искључиво кратки акценат силазног типа. Сем других особина, западни дијалекат има још једну којом се одликује и од чакавског дијалекта и од штокавског, а то је *ĉ* (свакако и *č̣* уколико се оно у нашем језику тада јављало); међутим у прасловенском *č* је било меко (као што је и данас напр. у руском), па се та његова мекоћа задржала у западном дијалекту, док се и у чак. и осталом шток. изгубила.

2. Ово доведе било је и досада познато и у неких научника тумачило се на овај начин; али сада настаје главно питање: да ли нам ове особине, које се каткада слажу са чакавским дијалектом, каткада са другим штокавским говорима, а каткада су усамљене, тј. данас припадају искључиво западном говору, дају право да западни говор одредимо као трећи основни српскохрватски, поред чакавског и штокавског? Одговор на то питање даће нам сам западни говор својим цртама: оне ће показати како се западни говор понашао у даљем свом развитку, и то и на територији на којој се налази његов најархаичнији део и на којој се он пружао у даљем свом развитку, а где је мање архаичан.

3. Узимајући као основну карактеристику његову *šć* и *žđ*, *ć* и *đ* и *ĉ* — могу рећи да се он у току времена спуштао на југ у Босну и Херцеговину, углавном западно од реке Босне и Неретве, заузимајући делимично у Далмацији крај између Неретве и Цетине, а такође све до северног дела чакавског говора у западној Далмацији. Спуштајући се на југ, он се развија у духу осталих штокавских говора и има који пут особине за које је тешко рећи да ли су се развиле прво у њему или у другим источнијим од њега штокавским говорима. Напр. *икавизам*. Ја сматрам ипак по целокупном развитку наших говора да се *икавизам* првобитно развио у *босанском* западном говору, између Босне и Врбаса, па да се одатле ширио на све стране: на исток, запад, југ и север, у зависности од општег кретања језичких црта. На тај начин ја сматрам да је једна од структурних особина западног говора и *икавизам*.

Иако је овај дијалекат задобио потпуни *икавизам* у историском свом развитку, ми ипак северни архаични његов део не можемо одвајати од овога његова дела, пошто они оба садрже у себи основне особине структуре овога дијалекта (*ć*, *đ*, *šć*, *žđ*, *ĉ*). Ово нам даје право да говоримо о даљем развитку овог говора као целине, али не као *икавском*, већ као западном говору.

4. Питања и сумње о одређивању односа ових делова једног западног говора и овде се не заустављају. Питање је, пре свега, како се његов северни део развијао: да ли самостално или како друкчије?

Овде морамо рећи да су се и остале црте посавског или северног западног говора развиле у духу осталих штокавских говора. У њему имамо: прелаз полугласника увек у *a*; прелаз вокалног *ǰ* (*ǰ*) у *u* увек; *l* на крају слога или речи прелази обично у *o* (или *-l*) или остаје, у мањем броју говора, непромењено; *-it-*, *-id-* или прелазе у *đ* и *ć* или остају, у мањем броју говора, непромењени; *čr-* прелази у *cr-* и само каткада остаје као *čr-*; ново јотоване каткада се не врши (напр. *grobje*, *neštjak*, *kostjot*, али и *sviče* и сл.); *x* се губи на целом простору овог говора; у развоју морфологије падежа можемо констатовати: утицај меких основа на тврде, у именица м. рода ширење у множини проширења *-ov-*; у gen. plur. поред *-ā* има доста често и gen. plur. без *-ā*; у dat. pl. masc. = instr. plur. *-om*, *-im*, *-ma*, fem. *-ama*, *-am*, *ami*; у loc. instr. plur. masc. и neutr. *i*, ређе *-ima*, *-im*, *-mi*; у loc. plur. fem. *a* (= *ah*); у instr. sing. fem. увек *-om*; акценатска система је стара (са *~*), али се врше и отступања од ње у духу или средње штокавске акцентуације или најмлађе (тј. са непренесеним *˘* и *˘* и пренесеним у облику *˘* и *˘*).

Одавде се види да процес развијања овог архаичног дела западног говора није још потпуно завршен, али да се врши у великој мери у правцу новоштокавских говора, са извесним остацима старијег стања. Значи, он је у општим цртама увучен у новоштокавски дијалекат, али са знатним остацима старине, поред *šć*, *žđ-ć*; зато сам га морао назвати западним новоштокавским говором најстаријег типа.

Али поред ових црта констатовали смо да има особина за које се мора рећи да су дошле из других говора, напр. чување *-l-*, *-id-*, *it-*, *čr-*, а затим и усамљени примери са *j = d*: то је дошло или из непосредног додира ових говора на западној страни са кајкавским и чакавским дијалектом или на основу нових досељења из чакавских или кајкавских крајева која су се вршила у овим крајевима од XV до XVIII в.

5. Босански део овог говора који такође чува *šć* и *žđ* и *ć* пошао је још даље у свом развоју. Он има увек *˘* место *~*. То вреди и за даље гранање овог говора по западној Херцеговини и Далмацији. Што се тиче осталих акценатских особина, он чува само каткада још средњу штокавску акцентуацију (*potđka*, *divđjka*) прелазећи иначе на црте најмлађе акцентуације. Што се тиче осталих црта горе наведених, њих овде налазимо још у знатно већој мери: *-l* (*-l*) прелази увек у *-o*; *-id-* и *-it-* > у *-h-* и *-h-*; међу облицима: *-im*, *-am* у dat. instr. и loc. pl. (нарочито у западној Босни); поред *-ama* употребљава се и *-ami* у instr. pl. fem., у dat. pl. masc. neutr. такође и *-om* и *-i* у instr. и loc. pl. masc. neutr. (чак и *ije* у loc. pl.), gen. pl. са *-ā* и без *ā*.

Међу говорима има новог јотованја; има још примера *đ > j*, *-id-*, *-it-* неизмењених, *l > j*, покоји пример типа *zajati*, *vrebac*, *resti*, што све показује да су се ови говори на западу и југу дотицали са чакавским дијалектом.

Цео тип овог говора јесте нешто млађи од северног западног дијалекта, али је старији од најмлађег штокавског икавског говора мада

се и сам развија у духу новоштокавских говора најмлађег типа. Он чува у својој структури у неједнаком степену и старе особине, међу којима и нешто остатака од чакавских утицаја. Сматрамо да се ови говори могу назвати по архаичности средњим и према северним говорима (посавским) западног типа и према најмлађим штокавским.

6. Рекао сам да се овом делу западног говора мора приписати замена *љ*-та звуксм *і*. Али ово није довољно. Морамо узети развитак *љ*-та у целокупности у целом западном дијалекту.

У западном дијалекту природа *љ* била је увек звука *ѐ* као и у свима дијалектима штокавског типа (у чакавском дијалекту она се развила у гласовно двојство, у једним положајима *ѐ* у другим *е*). На основу развитка *љ* у западном говору може се рећи да се у једног дела западног говора *љ* развило искључиво као *і*, у другог као *ѝ*, а у трећег у *і* у дугим слоговима и *је* (= је) у кратким. Значи, *dite : djetèta (deteta)*, што ја објашњавам стављајући му у основицу чисто гласовне процесе. Према свему томе у северном посавском западном говору можемо разликовати *екавску*, *икавско-јекавску* и *икавску* нијансу. Из тога излази, као што је помињато, да се западни дијалекат не може идентификовати са икавским говором, иако икавска нијанса улази у овај говор као врло значајна особина његова.

7. Исто онако као што смо у границама западног говора на северу, тј. у најстаријем говору овога типа, нашли поред нијансе *и* за *љ* и *ѝ/је* и *ѐ/е*, тако и у границама његова босанскога огранка сем доминантне нијансе *і*, налазимо и компромисне особине; мешање икавизма и јекавизма код католика и муслимана у Жепчу и долини Босне, а код муслимана у Јабланици налазимо, супротно ономе што смо имали у посавском говору, *-ије* у дугим слоговима, а *и* у кратким, дакле *ије/и*. Такве особине налазимо и код неких ранијих писаца (Посиловића из Гламоча, умрлог 1658 који има *ије/и*; тако и у Маргитића (у делу од 1703, донекле и М. Раднића (рођ. 1636), али није сасвим поуздано како их треба тумачити: да ли као гласовне особине или као какву стилизовану мешавину. Напослетку, у муслимана у Сарајевској области (затим у Д. Тузли, Варешу, Фочи и Гацком) има *ије/је* као у претставника јужног говора.

Кад се зна колико је било поремећаја становништва ових крајева, није нимало чудновато ово укрштање изоглоса јужног и овог дела западног говора.

8. Мислим да је потребно да се братим старој босанској нијанси за *љ* звуку *і* пре ових поремећаја и да се у сасвим кратком прегледу позабавимо његовим ширењем.

И старе босанске повеље, и надгробни споменици и доцније говори сведоче о необичној експанзији ове црте. Она се пружила на исток, као што сам то рекао, између Дрине и реке Босне у њихову горњем току; ту је та црта и прешла Дрину ширећи се по северном делу источног говора (доцнијег шумадско-сремског), наставши ту повољне услове (чување још у знатној мери *ѐ*).

Његова главна експанзија ишла је на југ у западну Херцеговину. Ту се у знатној мери образовао онај икавски говор као и између Босне и Дрине, који је, имајући у својој структури *шић* и *жд*, примио икавизме и некако тиме отишао под окриље западног говора. Он је имао још и доста архаизама. Тај се говор проширио и између Неретве и Цетине, а доцније у XV и XVI, када се у западној Далмацији смањило чакавски елеменат (сеобом на острвље) — и у западну Далмацију. Значајни су дијалекти у Молизе у Италији и у Канфанару и другде по Истри који воде порекло од овога говора. Сви они, поред икавизма, имају *шић* и *жд* и знатан број других старијих особина, али и знаке бављења у Далмацији (-ја у радн. парт. и сл.). Значајно је да су овом дијалекатском таласу припадали, углавном, и штокавско далматински писци XVIII в.

Паралелно са овом експанзијом икавизма на југ у штокавским говорима, ишло ј и врло рано ширење икавизма у чакавским говорима у Хрватској и Далмацији, разуме се, тамо где се чувала и уколико се чувала затворена нијанса звука *ђ*-та.

9. Сада морамо констатовати један од значајних покрета икавског штокавског дијалекта између Дрине и Босне на запад међу претставника босанског *шћ-жћ* говора и кретање тако измењеног говора и даље на југ према западној Херцеговини, а доцније и целој западној Далмацији. То не значи да утицаји *шћ* и *жћ* говора нису долазили до Цетине, целим њеним пружањем, до ушћа и раније, али сада од XVI-XVIII века то кретање постаје масивније. Тако се у XVII в. добијају говори у западној Херцеговини и јужној Босни и са *жд* и *жћ*, а у XVIII в. они продиру и у западну Далмацију мешајући се ту, у знатној мери, са *жд*-говорима који су се већ ту знатно настанили (исп. говор овог типа и у Премантури у Истри). Тако је добивен у великом делу западне Далмације данашњи икавски говор у којем је *жћ* обичније од *жд*. Међутим на истоку око Неретве до Клиса и Сиња, око Мстара и у севернијем току Неретве, чувају се још штокавци икавци са најновијим особинама нашег језичког развитка (са њима су у вези по пореклу и икавски говори у Бачкој).

10. Из овога се види како је *шић/жд*-икавски штокавски дијалекат и својим интегралним икавизмом и развитком других особина у духу најновијих штокавских говора ушао у орбиту западног говора и онда када има у њему делимично *шћ* и *жћ* и онда када нема тих особина. Зато је он и многим другим особинама везан за западни говор који је такође у знатном броју својих говора поред *жћ* и *шћ* примио и *жд* и *шић*. Ово је, несумњиво, један од врло значајних резултата поремећаја и потреса које су преживели наши народи у прошлости. Њих је тако морао осетити и наш језик.

Зато је данас тешко рећи да ли је који од оваквих говора имао, нарочито у јужнијим крајевима Босне и западне Херцеговине, у својој основици *шић/жд* или *шћ/жћ*.

Претставници западног говора налазе се често на земљишту некадашњег чакавског дијалекта, и природно је да се у њихову дија-

лекту на много места и у различном облику налазе остаци од чакавског говора (ј м. *ћ*, *prijati* и сл. *greb*, *vrebac* и сл.). То је лако разумљиво јер ма како било проређено становништво једног краја ратним приликама, заразним болестима (кугом, колером и сл.), пресељавањем, тако честим и обичним од XV до XVIII в., ипак свугде остаје и нешто старог становништва.

Све нам ово показује да западни говор не можемо у целокупности његовој назвати ни *икавским* ни *шћ/жћ*-говором, већ говором који је обухватио све народне дијалекте или са једном од тих црта или са обема. Зато западни дијалекат, и поред тога што се — као што је показано — у свима деловима својим развија у правцу новоштокавских говора, обухвата тројаке говоре: а) са најархаичнијим цртама (посавски или славонски), б) са старијим цртама (босански *шћ-жћ* дијалекат и тај дијалекат у западној Далмацији) и в) са најмлађим цртама икавски *ши-жд* дијалекат (у Херцеговини и југоист. и ист. Далмацији).

Западни дијалекат има још једну особину којом се врло јасно одликује од свих осталих наших говора: његов је најстарији део на северу и уколико се креће тај говор на југ утолико се подмлађује у смислу јављања нових штокавских црта. То је и природно зато што се подмлађивање нашег језика и кретало са југа на север. Западни је говор изванредан пример укрштања тих двају великих путева развјетка нашег језика.

А. Белић

Резюме

А. Белич

О значени западног штокавског говора для истории сербскохорватского языка

В этой статье говорится о значении западного с. х. диалекта для истории сербскохорватского языка. Я остановился на этом диалекте потому, что обыкновенно он разбивается на несколько говоров, а, по моему мнению, напротив, благодаря сильной динамике этого говора, им собраны воедино и говоры, которые в более ранние времена принадлежали различным диалектическим центрам.

Я исхожу из особенностей славонского говора: *č, đ, šć, žđ, ě* и его ударения ($\frown \searrow \sim$), причем, что касается ударения, хотя $\frown$ и $\sim$ совпадают с чакавскими ударениями ($\frown$ и $/$), $\searrow$ имеет природу штокавского $\searrow$, а не чакавского (ср. в чакавском *stārac:stārca*, а в штокавском *stīārca:stīārca* одинаково в этом диалекте и в других штокавских диалектах).

Славонский штокавский д. направился на юг в Боснию и получил тут целый ряд новоштокавских особенностей. Он занял западную Боснию на запад от р. Босны, затем пробивался в западную Герцеговину, в которой в значительной части находилась западная часть герцего-

винского говора, и спустился в Далмацию, первоначально между Цетиной и Неретвой, а потом и в западную Далмацию. Появившись сначала в боснийском западном говоре, икавизм отсюда распространился на восток, север, запад и юг, и в чакавские говоры Хорватии и Далмации, в часть новоштокавских говоров восточной Боснии и западной Сербии и в славонские говоры (икавско-екавские и икавские). В боснийском западном говоре сохранялись и некоторые архаизмы, но он охватил также и новоштокавские икавские говоры со старыми *шћ* и *жд*. Переменчива была судьба этого говора и в зап. Боснии, з. Герцеговине и в Далмации. Его фазы развития переданы в главных чертах; но известная часть новоштокавских говоров, самая южная, вошедшая также своим икавизмом в область западного говора, восприняла и некоторые новейшие черты шток. говора и дала таким образом окраску самым младшим говорам этой части западного диалекта. Поэтому, думает автор, вполне оправдано считать весь западный диалект новоштокавским, ибо на целом своем протяжении он развивается более или менее в духе новоштокавского говора, и различать в нем три варианта: а) архаичный или славонский, б) средний или боснийский в Боснии и зап. части Далмации и в) младший — икавский в Герцеговине и восточной Далмации.